

Передмова

Ця книжка є особливою. Існує чимало причин уважати її такою. Насамперед, через авторів — Юлію Фоміну та Романа Черкашина. Погодьтеся, не так часто під однією обкладинкою трапляються праці подружньої пари, до того ж нерозлучної майже три чверті віку; пари, поєднаної любов'ю одне до одного та до театру.

Їхня історія — рідкісна для зовсім не романтичного ХХ століття. Романтичною виявилася примхлива доля, поєднавши Романа і Юлію в аудиторіях Інституту ім. М.Лисенка, де молоді й амбітні провінціали реалізовували свої творчі мрії. Здається, матеріальна скрута, численні побутові негаразди зовсім їх не лякали. Чи не тому, із гідною подиву «зухвалістю», холодної зими 1926 року вони відчайдушно «штурмують» театральні навчальні заклади Москви? Чи не тому, намагаючись завжди бути чесними із собою, за рік повертаються в Україну?

Коротка зустріч із Лесем Курбасом визначила всю подальшу історію родини Черкашиних. «Скінчилися блукання молодості, у наше життя остаточно увійшов український театр. Міцно й назавжди», — напише згодом Роман Олексійович, виокремлюючи цей момент біографії, як мить здійснення свідомого вибору і творчого шляху, і символу віри. Вони стають *березільцями* — «міцно і назавжди». І це самовизначення виявилось пророчим.

Назва спогадів Романа Черкашина — «Ми — березільці» — не констатація конкретної життєвої ситуації, а оприлюднення кредо. Романтична піднесеність такої словесної формули не позбавляє її природності та щирості. Без ознак бравади, але з очевидним наполяганням, автор наголошує особливий духовний родовід, вірність якому він та його дружина зберігатимуть до останньої хвилини. Коли про це думаєш, укотре переконуєшся, що честь, справедливість, відданість — не абстракція, а стійкий та непорушний моральний імператив, на якому тримається світ. Важко у цьому сенсі не поцінувати як вищу закономірність зв'язок публічного виступу Романа Черкашина на захист Леся Курбаса 1933 року й того факту, що самого молодого актора — важко хворого, сухогного — доля надалі боронила в усіх репресіях, чистках, голодних роках і воєнному лихолітті. Як боронила вона ще двох захисників Учителя — Івана Мар'яненка та Бориса Балабана.

Роман Черкашин був людиною лицарської «породи». Навіть зовні — високий, худорлявий, ясноокий, він міг бути дуже органічним у старовинних бойових обладунках, хоча замолоду радше скидався на поета-лірика чи юного науковця-винахідника. Портрети давніх часів малюють образ мрійника, інтелектуала, але водночас людини крицевої волі й твердих переконань. І слід визнати, що ці портрети виявилися правдивими та характеристичними.

Те саме належить сказати і про спогади-роздуми «Ми — березильці». Всі, хто знав Романа Олексійовича, погодяться: мемуари дуже влучно увиразнюють особистість автора. І зовсім не через його надмірну увагу до власної персони — цього немає й сліду. Самопортретуванням текст має «завдячувати» чіткості поданих у ньому фактів, завжди чесно-му й відвертому погляду на них. А якщо зауважити, що на цих сторінках постають люди, явища, часто маловідомі, навіть зовсім призабуті, такі, що лише завдяки цим рядкам зостаються в історії, — стає очевидним непересічне значення останньої роботи Романа Черкашина.

Окрім «Споминів» Йосипа Гірняка (Нью-Йорк, 1982 р.) та книжки В.Василька «Театру віддане життя» (Київ, 1984) ми не маємо жодних інших «березильських» мемуарів. Наразі не зайве буде нагадати, що в Україні з роботою Йосипа Гірняка можна вільно ознайомитися лишень останнім часом, а монографія В.Василька, який покинув «Березіль» 1926 року, не висвітлює подій подальшого існування Курбасівського діяти. Отже, не буде перебільшенням стверджувати: «Ми — березильці» посідає особливе місце в історії нашої культури, сприяючи відновленню втраченого «зв'язку часів», правдивому окресленню театрального простору України. Нарешті, оскільки спогади Романа Черкашина змальовують життя колективу до початку 1950-х років, тим надається унікальна змога простежити долю Курбасового творчого спадку, утвореного колосальною напрутою його мистецького генія.

Більшість розвідок про березильську епоху Харківського театру імені Шевченка незмінно закінчується «відлученням» Леся Курбаса від створеного ним колективу, утворюючи враження цілковитого винищення всіх здобутків, накопичених реформатором національної сцени. Натомість Роман Черкашин — єдиний серед його учнів, хто, оповідаючи про подальші події, фактично заперечує ідею остаточної руйнації справи Леся Курбаса. Вона ним змальована як незнищенна, здатна за найгірших обставин відновлювати творчі сили митців березильської школи; увійшовши в їхню «плоть і кров», назавжди лишиться органічною ознакою кращих створінь кожного з них.

Роман Олексійович дістав у спадок від свого вчителя ще й неабиякий педагогічний талант, головною ознакою якого було вміння виховати вимогливе ставлення до власних творчих спроб. Замолоду я сама мала нагоду в цьому переконатися, надіславши Черкашину першу велику розвідку про «Березіль». За все своє життя я не знала серйознішої та прискіпливішої критики. І що особливо важливо: у чималому листі-відповіді він не лишень уважно проаналізував цей текст, розібравши його, як то кажуть, «по кісточках», а й так само розлого виклав своє бачення кожної заторкнутої події. Власне, зовсім «зелений» і зовсім невідомий Роману Олексійовичу автор отримав від нього глибоку, аргументовану наукову працю, для створення якої було витрачено чимало часу, душевних сил. (Черкашини й надалі підтримуватимуть мої спроби «зазирнути» у «березильську» історію).

Теплом їхньої душевності та щедрості обігрілася не тільки я. Вочевидь це прекрасне подружжя вважало своїм головним обов'язком

усіляко сприяти подовженню життя «спадку», відповідальність за який вони відчували як покликання. Саме тому, долаючи втому, хвороби, вікові проблеми, вони, скільки могли, допомагали всім, хто хотів досліджувати історію «Березоля». Проте найвищим виразом їхнього подвигу відданості Вчителю, його пам'яті було створення музею «Березоля» — одного з найкращих зібрань раритетів Курбасівської школи. Особисто мені не відомі інші приклади такого ставлення до спадку Вчителя. І спогади-роздуми «Ми — березільці» теж є виявом цього ставлення.

Юлію Гаврилівну Фоміну — чарівну, життєрадісну, іронічну жінку — віддавна вважали однією з найкращих березільських актрис на ампуа (за термінологією минулих літ) «субреток». Темперамент, пластична виразність, неабиякий хореографічний хист робили її уособленням надзвичайного типу жіночності, над якою час ніби не владний. Чимало різних людей, згадуючи про неї, майже інстинктивно уникали називати її по батькові, надаючи перевагу ласкавому, але жодним чином не фамільярному — Юлечка. Весела й дотепна, вона могла видатися безжурною, навіть пустотливою, але залізна самодисципліна, набута, вочевидь у юності, в період серйозних хореографічних штудій, давала їй змогу демонструвати чудеса працездатності.

Вона вмiла бути несподіваною для тих, хто її знав не досить добре. Утім, оприлюднення «Весняного шуму» у середині 1990-х років викликало щире здивування навіть серед широкого кола шанувальників Юлії Гаврилівни. Це була реакція на справжній літературний дар, який помічаєш одразу. Змальовані нею люди, події здавалися дуже рельєфними, опуклими, схопленими у самісіній суті. Здається, ти бачиш усе, ніби на сцені чи екрані, і хочеш, щоб оповідь не закінчувалася, а герої й надалі жили. Пріоритети, зацікавлення, ракурси виявили в авторці натуру оригінальну й самобутню, наділену здатністю до справжнього літературного бачення, яке, нажаль, не встигло розвинутися у професію. Одначе все, що зауважив її гострий, кмітливий розум, хвилює й нині. Тим паче, що серед її героїв, окрім родини, знайомих, відомих (і не дуже) акторів, можна несподівано зустріти й Олену Пчілку, й Арсенія Тарковського, побачити Київ, Харків, Москву та маленькі українські містечка з їхнім неповторним ароматом, характером і ритмом життя.

Зрештою, у читачів цієї книжки є нагода простежити за окремими епізодами народження розвідки про Леся Курбаса, видрукуваної у Москві 1987 року. Роман Олексійович Черкашин брав участь у її створенні, стосовно чого листувався з упорядником видання — Наталією Борисівною Кузякіною. Драматизм подій, висока інтелектуальна напруга творчого спілкування цих людей відтворюється у статті ще одного члена родини Черкашиних, дочки славного подружжя — відомої вченої-музикознавиці Марини Черкашиної-Губаренко. Це спричиняє ефект «подвійної експозиції», додаючи оповіді батьків нових обертонів, завдяки чому ми й далі спостерігаємо за примхливим плином подій, хвилюючим процесом пошуку правди у їхньому «науково-дисциплінарному» та моральному сенсах. Здається, що сам час при цьому «олюднюється», на-

буваючи родинних, Черкашинських рис. Українські інтелігенти, митці — вони всім своїм життям довели спроможність, попри різні перешкоди, без устану боронити власні ідеали, що, сподіваюся, й надалі викликати тиме шанобливе ставлення до них усіх, хто їх знав, усіх, хто познайомиться з ними, взявши до рук цю книжку.

Колись В.Ревуцький написав про ще одне березільське подружжя — Йосипа Гірняка та Олімпію Добровольську — працю під назвою «Нескорені березільці». Ця пара пройшла крізь тюрми, заслання, табори, щоби, врешті, закінчити життя в еміграції, ані на хвилину не забуваючи про своє березільське «походження», дбаючи про збереження пам'яті про Вчителя вже по той бік океану. Книжка В.Ревуцького, так само як і «Спомини» Йосипа Гірняка, є спробою створити літературний «пам'ятник» Лесеві Курбасу. А щодо назви «Нескорені березільці», то вона досить точно характеризує світогляд і життєвий шлях цих людей, котрі залишилися саме такими у свідомості їхнього оточення.

Черкашини заявили про свою березільську «приналежність» самі, зробивши із цього визнання свій лицарський девіз, а разом з ним прийнявши на власні рамена високий тягар відповідальності за спадщину Вчителя. Очевидно, саме в цьому виявилася їхня особиста березільська програма, їхня «березільська нескореність». Непохитність моральних і творчих принципів вони демонстрували упродовж усього життя. Відійшовши у кращий світ, Роман Черкашин і Юлія Фоміна у цій книжці й далі служать українській культурі.

Наталія Єрмакова,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту проблем сучасного мистецтва
Академії мистецтв України.